DOI 10.32626/2309-2254.2025-48.182-192
УДК 94(477)«1930»:32.019.5]:37.014

БЕЗПАЛЬКО Богдан – доктор філософії в галузі історії, старший викладач кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, індекс 04053, Україна (b.bezpalko@kubg.edu.ua)

ORCID https://orcid.org/0000-0002-6081-2428

BEZPALKO Bohdan – PhD in History, Senior Lecturer at the Department of World History, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudryavskaya Street, Kyiv, index 04053, Ukraine (b.bezpalko@kubg.edu.ua)

КУЦИК Руслан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, індекс 04053, Україна (r.kutsyk@kubg.edu.ua)

ORCID https://orcid.org/0000-0001-5631-9385

KUTSYK Ruslan – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudryavskaya Street, Kyiv, index 04053, Ukraine (r.kutsyk@kubg.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Безпалько, Б., Куцик, Р. (2025). Структуризація підрозділів Народного комісаріату освіти УСРР/УРСР у контексті реалізації радянської ідеологічно-пропагандистської політики у системі шкільної освіти у 1930-х рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (48), 182–192.

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР/УРСР У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У 1930-х рр.

Анотація. Метою *статті є виявити ключові аспекти процесу структуризації підрозділів НКО УСРР/УРСР у 1930-х рр., простежити логіку їх інституційного оформлення та функціонального розмежування у контексті реалізації радянської ідеологічно-пропагандистської політики в системі шкільної освіти.* ***Методологічну основу*** *дослідження склали принципи об'єктивності, історизму та системності, а також порівняльно-історичний і системний методи.* ***Наукова новизна*** *полягає у спробі комплексно реконструювати внутрішню структуризацію НКО у 1930-х рр. та показати функціональну взаємодію його секторів (навчально-методичного, соціального виховання, масової комуністичної освіти, літературного контролю тощо) як елементів узгодженої системи ідеологічно-пропагандистського впливу на освітнє середовище.* ***Висновки.*** *Структурні трансформації НКО у 1930-х рр. створили централізовану, ієр-*

 © Безпалько Богдан, Куцик Руслан, 2025

рархічну систему управління освітою, котра повністю підпорядковувалася партійному керівництву. Ключові сектори Наркомосу – навчально-методичний, сектор соціального виховання, сектор масової комуністичної освіти та сектор літературного контролю – були основними інструментами пропаганди, забезпечуючи координацію навчальних планів, методичних матеріалів, позашкільної діяльності та кадрової політики. Реплікація республіканських структур на місцевому рівні та подвійна підпорядкованість міських і районних відділів освіти створювали ефективний механізм поширення ідеологічного впливу у шкільному середовищі. Посилення контролю над педагогічними кадрами, впровадження системи стажування та атестації забезпечувало відтворення партійних настанов у повсякденній практиці викладання. Безпосереднє втручання ЦК ВКП(б) та Й. Сталіна в освітню політику підтвердило перетворення НКО на виконавчий орган партійної волі. Отже, у 1930-х рр. НКО став не просто центральним адміністративним органом, а ключовою ланкою ідеологічного апарату радянської держави. Його структурна модель, управлінські практики та підпорядковані йому мережі на місцях забезпечили системну, багаторівневу пропаганду у шкільній освіті, перетворюючи її на один із найефективніших інструментів конструювання радянської суспільної свідомості.

Ключові слова: *Народний комісаріат освіти, УСРР/УРСР, структуризація, шкільна освіта, радянська пропаганда, органи пропаганди, ідеологічний контроль.*

STRUCTURING THE SUBDIVISIONS OF THE PEOPLE'S COMMISSARIAT OF EDUCATION OF THE USSR/UKRSSR IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING SOVIET IDEOLOGICAL AND PROPAGANDIST POLICY IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM OF THE 1930s

Abstract. The purpose of this article *is to identify the key aspects of the structuring process of the subdivisions of the People's Commissariat of Education (NKO) of the USSR/UkrSSR during the 1930s, to trace the logic of their institutional formation and functional differentiation in the context of implementing Soviet ideological-propagandist policy within the school education system.* ***The methodological basis of the study*** *includes the principles of objectivity, historicism, and systemic analysis, as well as comparative-historical and systemic methods.* ***The scientific novelty*** *lies in an attempt to comprehensively reconstruct the internal structuring of the NKO in the 1930s and to demonstrate the functional interaction of its sectors (educational-methodical, social education, mass communist education, literary control, etc.) as components of a coordinated system of ideological and propagandist influence on the educational environment.* ***Conclusions.*** *The structural transformations of the NKO in the 1930s created a centralized, hierarchical educational management system entirely subordinate to the party leadership. The key sectors of the Commissariat – the educational-methodical sector, the sector of social education, the sector of mass communist education, and the sector of literary control – served as primary tools of propaganda, ensuring coordination of curricula, methodological materials, extracurricular activities, and personnel policy. The replication of republican structures at the local level and the dual subordination of urban and district departments of education created an effective mechanism for spreading ideological influence within the school environment. Strengthened control over teaching staff, the introduction of internship and certification systems ensured the reproduction of party directives in everyday teaching practices. Direct intervention by the Central Committee of the VKP(b) and Joseph Stalin in educational policy confirmed the*

transformation of the NKO into an executive body of party will. Thus, in the 1930s, the NKO functioned not merely as a central administrative body but as a key link in the ideological apparatus of the Soviet state. Its structural model, management practices, and subordinated local networks provided systemic, multi-level propaganda in school education, turning it into one of the most effective tools for constructing Soviet public consciousness.

Key words: *People's Commissariat of Education, USSR/UkrSSR, structuring, school education, Soviet propaganda, propaganda agencies, ideological control.*

Постановка проблеми. У 1930-х рр. система радянської освіти в Україні набула чітко вираженого ідеологічного спрямування, перетворившись на дієвий механізм формування «нової людини» відповідно до комуністичних цінностей. Центральну роль у цьому процесі відігравав Народний комісаріат освіти (далі – НКО або Наркомос). Якщо у 1920-х рр. його діяльність позначалася експериментальним характером, постійними реорганізаціями та пошуками нових освітніх моделей, що відповідали принципам комуністичного виховання, то наступне десятиліття принесло якісно інший етап – перехід до централізованої, ієрархічно вибудуваної системи управління. Цей процес структуризації передбачав підпорядкування всіх підрозділів єдиній адміністративно-ідеологічній вертикалі, ліквідацію залишків автономії та підсилення контролю партійних органів над освітнім середовищем. Саме у такому контексті дослідження організаційної побудови НКО у 1930-х рр. дає змогу простежити механізми інституційного оформлення радянської пропаганди в системі шкільної освіти й зрозуміти, як освіта ставала важливим елементом формування тоталітарної свідомості.

Аналіз джерел та останні дослідження. Джерельну базу дослідження склали матеріали фонду 166 «Міністерство освіти і науки України, м. Київ» (оп. 7, спр. 23; оп. 9, спр. 1067) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). У роботі також було використано офіційні законодавчі акти, зокрема постанови НКО УСРР, ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, які були опубліковані в «Бюлетені Народного комісаріату освіти» та збірці документів «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів».

У сучасній українській історіографії питання функціонування радянської системи освіти в Україні 1920–1930-х рр. посідає помітне місце. Найближчою до проблематики дослідження є дисертація Н. Самандас «Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941 рр.)». Дослідниця запропонувала ґрунтовну реконструкцію еволюції органів управління освітою, простеживши трансформацію їхніх функцій у контексті державної політики. Хоча структура та компетенції НКО розглядаються достатньо докладно, однак авторка переважно зосереджувалася на адміністративно-організаційних аспектах (Самандас, 2001).

Вагомий внесок у дослідження розвитку радянської шкільної системи зробила Л. Березівська. У своїй докторській дисертації «Організаційно-

педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» дослідниця окреслила ключові тенденції змін та інституційної перебудови шкільної мережі, зокрема у 1930-х рр. Робота дає важливий матеріал щодо системотворчих процесів у сфері освіти, однак питання політико-ідеологічного навантаження діяльності НКО не є центральним у роботі. Ідеологічні чинники авторка розглядає передусім у загальному контексті, а не як структурну складову управлінської діяльності Комісаріату (Березівська, 2009).

Значний внесок у дослідження політико-репресивного виміру функціонування освіти зробив М. Бривко у дисертації «Проблеми шкільної та вищої освіти України в умовах політичних репресій (1920–1930-ті рр.)». Науковець уперше здійснив комплексний аналіз впливу репресивної політики на функціонування шкільної та вищої освіти, приділивши особливу увагу механізмам політичного контролю над педагогічним середовищем та навчально-виховним процесом. Для нашої теми важливим є те, що автор продемонстрував інституційні інструменти втручання державної безпеки у сферу освіти, однак структурна організація НКО у контексті механізмів ідеологічного контролю також не стала предметом окремого дослідження (Бривко, 2021).

Серед найновіших досліджень, окремої уваги заслуговує дисертація Б. Безпалька «Радянська пропаганда у школах середньої загальної освіти Київської області (1932–1941 рр.)», котра помітно розширює сучасні уявлення про функціонування пропагандистських механізмів у шкільній сфері. Автор приділив увагу інституційному рівню організації пропаганди, висвітливши взаємодію різних ланок системи освіти та органів управління, включно з окремими функціями підрозділів НКО, які відповідали за систематичну ідеологізацію шкільного середовища (Безпалько, 2024).

Окрему групу становлять праці, які не були спеціально присвячені діяльності НКО, водночас містять цінні спостереження щодо організації освітньої політики й загальних тенденцій розвитку шкільництва. Серед них варто виокремити напрацювання С. Сірополка (2021 р.), І. Ніколіної (2007 р.), В. Борисенка та І. Телегуза (2012 р.). Їхні дослідження дозволяють ширше окреслити соціально-політичний контекст функціонування радянської освіти.

Таким чином, здійснений огляд історіографії дає підстави стверджувати, що, попри наявність помітного масиву досліджень, присвячених окремим аспектам функціонування радянської освітньої системи в Україні, проблема внутрішньої структуризації підрозділів НКО УСРР/УРСР у контексті впровадження ідеологічно-пропагандистської політики у шкільну сферу досі не дістала комплексного наукового осмислення. Відсутність спеціальних напрацювань у цьому контексті й зумовлює актуальність дослідження та визначає його наукову новизну.

Метою статті є визначити ключові аспекти процесу структуризації підрозділів НКО УСРР/УРСР у 1930-х рр., простежити логіку їх інституційного оформлення та функціонального розмежування у контексті реалізації радянської ідеологічно-пропагандистської політики в системі шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У 1930 р. було започатковано завершальну реорганізацію НКО, головною метою якої стала подальша централізація освітньої сфери. Нова реформа розтягнулася на два роки. Центральний апарат, як і раніше, очолював народний комісар освіти, діяльність якого координували заступники, відповідальні за організаційні питання. Найбільш відчутні трансформації торкнулися управлінь: їх було ліквідовано, а замість них створено сектори з внутрішнім поділом на групи. Уже 1932 р. структура НКО була остаточно затверджена та включала 11 таких секторів: навчально-методичний, планування, науково-дослідної роботи, кадрів, соціального виховання, масової комуністичної освіти, мистецтва, літературного контролю, перевірки виконання, обслуговування, оргінспекторський (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1067, арк. 157).

Попри те, що майже всі сектори певною мірою були залучені до реалізації радянської інформаційно-ідеологічної політики, особливий інтерес становлять ті з них, які безпосередньо відповідали за впровадження пропаганди у систему шкільної освіти. У цьому контексті варто виділити навчально-методичний сектор. Саме він здійснював ідеологічне та програмно-методичне керівництво діяльністю закладів середньої та вищої освіти. До його основних завдань належали: формування вимог до підручників, затвердження навчальних планів для шкіл, а також розробка підходів до системи й методів викладання. Водночас, сектор мав забезпечувати виконання вказівок щодо реалізації національної політики та організовувати контроль за навчальним процесом (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1067, арк. 29).

Чільне місце у системі пропагандистських підрозділів займав сектор соціального виховання, на який радянська влада покладала завдання організації та контролю процесу виховання дітей від наймолодшого віку (починаючи з чотирьох років) і до підлітків. Його ключовою метою визначалося формування покоління, здатного забезпечити остаточне утвердження комуністичного ладу. Важливо підкреслити, що діяльність сектора не обмежувалася республіканським рівнем: він координував роботу районних і міських відділів народної освіти. Поряд із матеріальним забезпеченням особлива увага приділялася ідеологічному вихованню. Так, сектор мав здійснювати керівництво фізкультурним і мистецьким розвитком дітей, а також регулювати їхню позашкільну активність. У цьому контексті однією з його провідних функцій було планування та організація дитячого комуністичного руху в УСРР (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1067, арк. 28зв.).

Важливішу ідеологічну функцію виконував сектор масової комуністичної освіти. Його першочерговим завданням була організація державної пропаганди комунізму на республіканському, обласному, районному та міському рівнях системи народної освіти. Сектор займався ідеологізацією навчального процесу та культурно-освітньої роботи, насамперед серед «трудящих мас», зокрема робітників і селян. Водночас, окрім політичного виховання дорослого населення, він здійснював ідеологічний вплив й на середні навчальні зак-

лади, реалізуючи антирелігійну інформаційну політику та заходи військово-патріотичного спрямування. До сфери його компетенції також належали координація фізкультурної діяльності й організація екскурсійно-туристичної роботи (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1067, арк. 159).

Не менш важливим був сектор літературного контролю. Його основним завданням було регулювання політико-ідеологічного та фінансового аспектів видавничої діяльності. Цей сектор мав право ухвалювати рішення щодо затвердження або скасування ліцензій на підручники, журнали та інші друковані матеріали, що надходили до навчальних закладів. Він визначав цінову політику у сфері книговидання, від чого безпосередньо залежали обсяги випуску літератури. При цьому питання «ліцензування» розглядалися насамперед крізь призму ідеологічної відповідності: тексти, які не узгоджувалися з радянською ідеологічною парадигмою, не допускалися до друку (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1067, арк. 160). Отже, діяльність сектору літературного контролю забезпечувала не лише адміністративне регулювання видавничої сфери, а й системне ідеологічне фільтрування навчальної літератури, підпорядковуючи освітній простір вимогам радянської влади.

Схожа організаційна структура органів освіти була й на локальному рівні. Як приклад можна розглянути систему управління освітою у м. Києві. У 1931 р. тут було засновано Київський міський відділ народної освіти, до сфери відповідальності якого входило комплексне керівництво всією освітньою інфраструктурою міста. Серед його підрозділів особливе місце посідали інспекції соціального виховання, масової комуністичної освіти та літературного контролю, діяльність яких була спрямована на реалізацію радянської пропаганди (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, спр. 23, арк. 22–24). Відтворення на місцевому рівні структур, подібних до республіканських, мало принципове значення: воно забезпечувало не лише організаційну єдність управління, а й створювало дієвий механізм ідеологічного впливу в освітньому середовищі.

Прикметною особливістю було те, що міські та районні відділи народної освіти підпорядковувалися райвиконкомам і місцевим радам, водночас залишаючись органами НКО (Самандас, 2001, с. 146–147). Районні виконавчі комітети та місцеві ради, які виконували насамперед політичні функції, ставали каналом, через який комуністична партія забезпечувала інтеграцію радянських ідей у шкільне середовище на місцевому рівні. Подібна подвійна підпорядкованість виразно демонструвала прагнення партійного керівництва посилити безпосередній контроль над освітньою сферою.

Функціональна діяльність міських і районних відділів була досить широкою. Вони відповідали за організацію соціального виховання дітей, упровадження обов'язкового політехнічного навчання, розвиток дошкільної та позашкільної освіти. Значну увагу приділяли налагодженню зв'язків між школою та виробництвом, що мало забезпечити поєднання навчального процесу з практичними потребами радянського господарства. Водночас ці органи активно здійснювали пропаганду комуністичного виховання та

вели культурно-просвітницьку роботу. Важливим напрямом залишався також інструктаж навчальних закладів щодо виконання урядових, відомчих та місцевих розпоряджень, а також організаційна допомога місцевим радам (Самандас, 2001, с. 146–147). У сукупності ці функції перетворювали міські та районні відділи народної освіти на ключовий інструмент поширення радянської пропаганди в освітньому середовищі

Наприкінці 1933 р. у структурі Наркомосу було створено комітет сприяння школі. До його складу входили представники педагогічного колективу, батьки учнів, піонери та члени громадських організацій. Основним завданням комітету було розв'язання як навчально-виховних, так і матеріально-господарських питань. Водночас особливе місце в його діяльності посідала організація процесу комуністичного виховання у школі. Важливо підкреслити, що комітет сприяння школі орієнтувався не лише на учнів, а й на їхні родини. Фактично він перетворювався на інструмент поширення й контролю радянської пропаганди у сімейному середовищі: «Він дає допомогу школі й родині у справі комуністичного виховання дітей та бореться проти всіляких спроб у школі чи в родині прищепити дітям елементи антипролетарської ідеології», – йшлося у постанові НКО «Про комітет сприяння школі» (Постанова НКО, «Про комітет сприяння школі»…, 1933, с. 8–9).

У 1930-х рр. НКО дедалі більше підпадав під прямий контроль центрального всесоюзного партійного керівництва. Як слушно зауважує дослідниця Л. Березівська, саме в цей період сформувалася ситуація, за якої Наркомос піддавався жорсткій критиці та фактично перетворився на підрозділ Відділу шкіл ЦК ВКП(б), що перебував під безпосереднім керівництвом Й. Сталіна. Він особисто ініціював, опрацьовував і рецензував ключові освітні документи, котрі без обговорення в педагогічному середовищі ухвалювалися не НКО, а вищим партійним керівництвом (Березівська, 2009, с. 275).

Показовим прикладом такого втручання є події 1932 р., коли генеральний секретар Й. Сталін безпосередньо вплинув на функціонування освітньої сфери радянської України. Так, 14 грудня 1932 р. була ухвалена постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у західних областях», особисто підписана Й. Сталіним і В. Молотовим. Хоча документ був спрямований на регулювання питання хлібозаготівель та критику політики українізації, яка, на думку авторів документу, призводила до «розгулу» націоналістичних настроїв в УРСР (Пиріг, 1990, с. 291–294).

Така інтерпретація мала безпосередні наслідки для НКО УСРР: одним із результатів постанови стало усунення з посади його очільника М. Скрипника, якого звинуватили у «контрреволюційній діяльності» та «українському націоналізмі». Вся його робота по здійсненню політики українізації була поставлена під сумнів і по суті перекреслена. Варто також зауважити, що не лише М. Скрипник підпадав під критику партійних функціонерів, значна кількість звинувачень була спрямована загалом на самий НКО. Партійним керівництвом він був визнаний основним центром «прихованого націона-

лістичного ухилу в рядах КП(б)У». Хвиля нищівної критики освітньої політики під егідою М. Скрипника активно підтримувалася й у засобах інформації. У газетах наголошувалося на необхідності «ліквідувати збочення національної політики в школі», особливо ті, що стосувалися «мовного фронту» (Смолій, 2003, с. 211–214).

Партійна критика, спрямована не лише проти М. Скрипника, а й проти самого НКО як інституції, слугувала обґрунтуванням кадрових чисток і подальшого посилення партійного контролю над системою шкільної освіти. Унаслідок цього у 1933 р. народним комісаром освіти став В. Затонський, який зарекомендував себе на цій посаді як «слухняний провідник лінії центру, спрямованої на денаціоналізацію української культури» (Смолій, 2003, с. 225). По суті, від цього часу подальша діяльність НКО вже не передбачала автономної освітньої політики УСРР: комісаріат був позбавлений можливості самостійно формувати освітні стратегії та адаптувати їх до національних і культурних особливостей республіки. Його функціонування дедалі більше зводилося до виконання директив ЦК ВКП(б), що означало фактичну втрату інституційної самостійності та підпорядкування освітньої сфери жорсткому партійному контролю.

В умовах посилення ідеологічного контролю в системі освіти радянська влада прагнула не лише організувати освітній процес, а й забезпечити повну підпорядкованість педагогічних кадрів партійним настановам. 10 квітня 1936 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову про проведення атестації та організації систематичної допомоги у навчанні вчителям, які не мали належної педагогічної освіти. На її підставі РНК УСРР та ЦК КП(б)У ухвалили власну постанову, згідно з якою НКО УСРР і його місцеві органи мали охопити обов'язковим навчанням при педагогічних й інших навчальних закладах усіх учителів, що не мали відповідної фахової підготовки. Для забезпечення належного керівництва цим процесом при Наркомосі УСРР створювався єдиний інститут підвищення кваліфікації учителів, який об'єднав наявні тоді кабінет заочної освіти й Український інститут підвищення кваліфікації педагогів (Про здійснення постанови Центрального Виконавчого Комітету…, 1936, с. 4–7).

Однак уже через рік, 19 червня 1937 р., РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили нову постанову «Про підвищення кваліфікації вчителів». Підставою для її прийняття стало незадовільне виконання попередніх рішень у цій сфері. У документі наголошувалося, що «учителі-заочники і екстерни неповністю забезпечені навчальними планами і програмами, підручниками, методичними вказівками, консультаціями. Значна кількість учителів ще до цього часу навчанням зовсім не охоплена… Відділи народної освіти, директори і завідувачі шкіл не подають учителям необхідної допомоги в підвищенні кваліфікації і не здійснюють контролю за їх навчанням. Внаслідок незадовільної організації справи по підвищенню кваліфікації вчителів більшість учителів не виконує навчальних програм і контрольних завдань, не складає у вста-

новлені строки іспитів, у зв'язку з чим переводи вчителів на старші курси незначні, а кількість вчителів, що закінчили навчання, зовсім мала» (Про підвищення кваліфікації вчителів…, 1937, с. 1–2). Як видно зі змісту документу, провал реалізації попередніх рішень покладалася переважно на місцеві органи освіти та самих вчителів.

Системні проблеми організації підвищення кваліфікації слугували аргументом для подальшого посилення адміністративного й партійного контролю над педагогічними кадрами. Відповідно до ухваленої постанови персональна відповідальність за виконання всесоюзних рішень в Україні покладалася на наркома освіти, а загальну організацію та координацію всього процесу підвищення кваліфікації педагогічних кадрів мав забезпечувати Центральний інститут підвищення кваліфікації вчителів, який створювався при НКО УРСР. Варто зазначити, що у документі окремо наголошувалося на зобов'язанні обласних комітетів партії зміцнити кадровий склад відділів народної освіти, а також інститутів і педагогічних шкіл, відповідальних за підвищення кваліфікації вчителів. (Про підвищення кваліфікації вчителів…, 1937, с. 2). Така вимога свідчить про те, що чинні кадри освітніх установ розглядалися радянською владою як недостатньо підготовлені або політично ненадійні. Крім того, подібні формулювання відображають прагнення партійного керівництва не лише підвищити професійний рівень учительства, а й посилити ідеологічний контроль над педагогічним середовищем, забезпечивши його орієнтацію на трансляцію комуністичних цінностей.

Висновки. Аналіз організаційної еволюції НКО УСРР/УРСР у 1930-х рр. засвідчує, що саме в цей період було завершено формування централізованої, ієрархічної та чітко ідеологізованої моделі управління освітою. Реорганізація апарату Наркомосу, перехід від управлінь до секторної структури та посилення компетенцій окремих підрозділів, зорієнтованих на ідеологічно-виховну роботу, створили системну основу для впровадження радянської пропаганди у всі ланки шкільної освіти. Навчально-методичний сектор, сектор соціального виховання, сектор масової комуністичної освіти, сектор літературного контролю та Центральний інститут підвищення кваліфікації педагогів стали ключовими інструментами політичного впливу, забезпечуючи контроль над змістом навчання, позашкільною діяльністю, інформаційним середовищем та педагогічними кадрами. Визначальною рисою 1930-х рр. стало безпосереднє втручання в освітню політику ЦК ВКП(б) та особисто Й. Сталіна, що остаточно перетворило Комісаріат на підрозділ, котрий виконував волю партійного керівництва. Отже, НКО функціонував не лише як центральний адміністративний орган, а як ключова ланка ідеологічного апарату радянської держави. Його структурна модель, управлінські практики та підпорядковані місцеві мережі забезпечували системну багаторівневу пропаганду у шкільній освіті, перетворюючи її на один із найефективніших інструментів формування радянської суспільної свідомості.

Список використаних джерел і літератури:

Безпалько, Б. (2024). *Радянська пропаганда у школах середньої загальної освіти Київської області (1932–1941 рр.)*: дис… д-ра філософії: 032 – Історія та археологія. Київ, 238 с.

Березівська, Л. (2009). *Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті:* дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 506 с.

Борисенко, В. & Телегуз, І. (2012). *Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії.* Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 156 с.

Бривко, М. (2021). *Проблеми шкільної та вищої освіти України в умовах політичних репресій (1920–1930 рр.):* дис… доктора філософії: 011 – освітні, педагогічні науки, спеціалізація – загальна педагогіка та історія педагогіки. Старобільск, 252 с.

Ніколіна, І. (2007). *Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. XX століття*: дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Чернівці, 261 с.

Пиріг, Р. (упоряд.). (1990). *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. Київ: Політвидав України, 605 с.

Постанова НКО «Про комітет сприяння школі». (1933). *Бюлетень Народного комісаріату освіти,* (47), 8–9.

Про здійснення постанови Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів Союзу РСР «Про персональні звання для вчителів початкових і середніх шкіл». Ст. 118. Постанова Ради народних комісарів УСРР і Центрального комітету КП(б)У. (1936). *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*, 24, 4–7.

Про підвищення кваліфікації вчителів. Ст. 131. Постанова Ради народних комісарів УСРР і Центрального комітету КП(б)У. (1937). *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*, 34, 1–4.

Самандас, Н. (2001). *Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941 рр.):* дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. Київ, 198 с.

Сіренолко, С. (2001). *Історія освіти в Україні.* Київ: Наук. думка, 912 с.

Смолій, В. (ред). (2003). *«Українізація» 1920–30-х років.: передумови, здобутки, уроки.* Київ: Ін-т історії України НАН України, 392 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References:

Bezpalko, B. (2024). *Radianska propahanda u shkolakh serednoi zahalnoi osvity Kyivskoi oblasti (1932–1941 rr.)* [Soviet propaganda in schools of secondary general educationin the Kyiv region (1932-1941)] *(PhD Thesis).* Kyiv, 238 s. [in Ukrainian].

Berezivska, L. (2009). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti* [Organizational and pedagogical principles of school education reform in Ukraine in the 20th century] *(Doctoral Thesis)*. Kyiv, 506 s. [in Ukrainian].

Borysenko, V. & Telehuz, I. (2012). *Natsionalna osvita i formuvannia ukrainskoi modernoi natsii u 1921–1934 rokakh: yevropeiski tendentsii ta radianski realii* [National educa-

tion and the formation of the modern Ukrainian nation in 1921–1934: European trends and Soviet realities]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova, 156 s. [in Ukrainian].

Bryvko, M. (2021). *Problemy shkilnoi ta vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh politychnykh represii (1920–1930 rr.)* [Problems of school and higher education of Ukraine in the conditions of political repressions (1920–1930)] (*PhD Thesis*). Starobilsk, 252 s. [in Ukrainian].

Nikolina, I. (2007). *Zahalnoosvitnia shkola Ukrainy v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia 20-kh – pochatku 30-kh rr. XX stolittia* [The comprehensive school of Ukraine in the context of socio-political life of the 20s – early 30s of the 20th century] *(Candidate's thesis).* Chernivtsi, 261 s. [in Ukrainian].

Pyrih, R. (uporiad.). (1990). *Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv* [The famine of 1932–1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents.]. Kyiv: Politvydav Ukrainy, 605 s. [in Ukrainian].

Postanova NKO "Pro komitet spryiannia shkoli" [Resolution of the NKO "On the School Assistance Committee"]. (1933). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity*, (47), 8–9. [in Ukrainian].

Pro zdiisnennia postanovy Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu i Rady Narodnykh Komisariv Soiuzu RSR "Pro personalni zvannia dlia vchyteliv pochatkovykh i serednikh shkil". St. 118. Postanova Rady narodnykh komisariv USRR i Tsentralnoho komitetu KP(b) U [On the implementation of the resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Union of Soviet Socialist Republics "On personal ranks for teachers of primary and secondary schools." Art. 118. Resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR and the Central Committee of the CP(b)U]. (1936). *Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky*, 24, 4–7. [in Ukrainian].

Pro pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv. St. 131. Postanova Rady narodnykh komisariv USRR i Tsentralnoho komitetu KP(b)U [On the improvement of teachers' qualifications. Article 131. Resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR and the Central Committee of the CP(b)U]. (1937). *Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky*, 34, 1–4. [in Ukrainian].

Samandas, N. (2001). *Stanovlennia i rozvytok systemy derzhavnykh orhaniv upravlinnia osvitoiu v Ukraini (1917–1941 rr.)* [Formation and development of the system of state education management bodies in Ukraine (1917–1941)] *(Candidate's thesis)*. Kyiv, 198 s. [in Ukrainian].

Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Kyiv: Nauk. dumka, 912 s. [in Ukrainian].

Smolii, V. (Ed). (2003). *"Ukrainizatsiia" 1920–30-kh rokiv: peredumovy, zdobutky, uroky* ["Ukrainization" of the 1920s–30s: prerequisites, achievements, lessons]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 392 s. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. [in Ukrainian].

Отримано: 15.10.2025